

УДК 347.91

Т.А. ЦУВІНА, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПРАВО НА СУД У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ключові слова: право на суд у цивільному судочинстві, елементи права на суд у цивільному судочинстві, цивільні права і обов'язки, сфера застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ

Відповідно до ст.1 та ст.8 Конституції України Україна є правовою державою, в якій визнається та діє принцип верховенства права. Однією з невід'ємних ознак такої держави є забезпечення кожного права на судовий захист (ст.55 Конституції України). Дане положення отримує розвиток у ст.3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), у якій зазначається, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У цьому контексті, зважаючи на глобалізаційні процеси у сфері права та фундаменталізацію прав людини на міжнародному рівні та на рівні національних правопорядків, виключне значення для цивільного судочинства в нашій державі має ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), яка у п.1 ст.6 закріпила право кожного при визначенні його цивільних прав та обов'язків на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону, а також прецедентна практика Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) щодо тлумачення цієї статті.

У літературі існують різні підходи до тлумачення п.1 ст.6 ЄКПЛ. Більшість зарубіжних та вітчизняних вчених інтерпретують положення цієї статті як право на справедливий судовий розгляд (Л. Лукайдес, М. Ентін,

С.Ф. Афанасьєв, М. де Сальвіа, Н. Моул, К. Харбі та ін.) або доступність правосуддя (Н.Ю. Сакара, В.М. Сидоренко, А.А. Власов та ін.). На наш погляд, дані підходи можуть розглядатися як окремі теорії інтерпретації п.1 ст.6 ЄКПЛ, однак їм з очевидністю бракує концептуальної єдності, оскільки вони не враховують міжсистемних зв'язків між цією статтею та принципом верховенства права, між окремими елементами п.1 ст.6 ЄКПЛ з урахуванням постійно оновлюваного динамічного їх тлумачення у практиці ЄСПЛ, сферу та особливості її застосування на рівні національних правопорядків. З огляду на це, більш комплексним видається підхід, який в теорії можна назвати «право на суд».

Право на суд слід розглядати як невід'ємне право людини, яке пов'язане з принципом верховенства права, що впливає з Преамбули ЄКПЛ, в якій закріплено, що уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права.

Як відомо, ЄСПЛ розробив певні критерії верховенства права, серед таких критеріїв знаходимо і елементи права на суд – доступ до суду, суб'єктивна неупередженість суду, остаточність та здійсненність рішень суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у процес відправлення правосуддя тощо [1]. Це, в свою чергу, свідчить про необхідність дослідження права на суд у дихотомічній єдності із вимогами загального принципу верховенства права. Право на суд у такому контексті постає як результат фундаменталізації прав людини та специфічна підсистема верховенства права, його безпосередній прояв у цивільному судочинстві. При цьому за своєю природою право на суд є надімперативною загальновизнаною нормою міжнародного права *jus cogens*, яка встановлює мінімальні стандарти у сфері організації цивільного судочинства, які мають забезпечуватися державою на національному рівні.

Як певна підсистема право на суд є чітко структурованим та складається з низки елементів, які безпосередньо передбачені у п.1 ст.6 ЄКПЛ та які текстуально в ньому не згадані, але були виокремлені у прецедентній практиці ЄСПЛ щодо тлумачення права на суд. Аналіз масиву рішень ЄСПЛ дозволяє у структурі права на суд виділити його інституціональні та процедурні аспекти. Інституціональні аспекти за своєю сутністю є вимогами, які висуваються до суду як до певної інституції у демократичному суспільстві та до конкретного складу суду для розгляду справи. До них слід віднести доступ до суду, незалежність, неупередженість суду, створення суду на основі закону.

Процедурні аспекти права на суд є вимогами, які пред'являються безпосередньо до процедури відправлення правосуддя у цивільних справах. На наш погляд, саме процедурні аспекти права на суд у сукупності становлять собою право на справедливий судовий розгляд, і до них слід віднести публічність (гласність) судового розгляду, рівноправність сторін, змагальність цивільного процесу, вмотивованість та здійсненість рішень суду, розумний строк судового розгляду.

З методологічної точки зору важливим є питання про сферу застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ у цивільному судочинстві, тобто про визначення поняття «цивільні права та обов'язки» у контексті ЄКПЛ та прецедентної практики ЄСПЛ для впровадження даного концепту у цивільне процесуальне законодавство України.

ЄКПЛ та практика ЄСПЛ не дає чіткого визначення поняттю «цивільні права та обов'язки», яке б дозволяло наперед віднести до цієї категорії певні справи. Виходячи із того, що тлумачення цього поняття мало динамічний характер і в ряді випадків виходило за формально-текстологічний зміст п.1 ст.6 ЄКПЛ, можна говорити про концептуалізацію поняття «цивільні права та обов'язки» у практиці ЄСПЛ.

Деякі автори зауважують, що питання стосовно обов'язків у практиці ЄСПЛ виникають

нечасто, натомість питання про те, що є цивільними правами стало предметом широких дискусій та судових розглядів [2]. Така думка є необґрунтованою, адже призводить до штучного роз'єднання цивільних прав та обов'язків. Насправді, між цими поняттями існує певна симетрія, адже ЄСПЛ, розглядаючи справи про порушення певного права громадянина, одночасно вирішує питання і про кореспондуючий обов'язок держави. Роз'єднання даних понять призводить до порушення цього балансу, тому питання про «цивільні права і обов'язки» повинно розглядатися у сукупності.

На нашу думку, є принципово важливим те, що дослідження цього питання слід проводити з урахуванням видів, методів та способів тлумачення ЄКПЛ у практиці ЄСПЛ, що дозволяє простежити певні закономірності окреслення сфери застосування п.1 ст.6 у цивільному судочинстві.

Перш за все, звертаємо увагу на те, що ЄСПЛ використовує різні види тлумачення ЄКПЛ. Разом з тим, не існує єдності щодо цього питання. Більшість авторів виділяють консервативне (вужке) та динамічне тлумачення ЄКПЛ у практиці ЄСПЛ, при чому все більшого значення набуває саме останнє. Для нього характерні такі методи, як телеологічний метод, еволюційний метод, метод ефективності, метод автономного тлумачення тощо. Також дослідники виокремлюють поширювальний та обмежувальний способи тлумачення [3–5].

Одним з основних при тлумаченні поняття «цивільні права та обов'язки» і визначальним при окресленні меж застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ є автономний метод [6, с.279]. Так, ЄСПЛ зазначає, що конвенційний термін «цивільні права та обов'язки» не можуть розглядатися як просте посилання на внутрішнє законодавство відповідної Високої Держави-учасниці, а стосуються автономного поняття, що має тлумачитися незалежно, хоча основні принципи Високої Договірної сторони повинні братися до уваги у кожному конкретному випадку [7].

В основі автономного тлумачення лежить дуже вільне і, як правило, поширюване тлумачення ЄСПЛ прав та свобод і їх гарантій, що передбачені ЄКПЛ (і навпаки, обмежувальне тлумачення допустимих обмежень цих прав та свобод), а також можливість суду безперешкодно коректувати та навіть радикально змінювати свої власні прецеденти [8, с.78]. Сутність даної концепції полягає в тому, що деякі поняття ЄКПЛ мають автономний характер відносно аналогічних понять у національних законодавствах, обсяг таких понять ЄКПЛ є незалежним від обсягу аналогічних понять у національних законодавствах, тобто поняття ЄКПЛ тлумачаться незалежно від їх розуміння у внутрішніх законодавствах держав-учасниць, хоча останні й беруться до уваги. Так, поняття «цивільні права та обов'язки» у практиці ЄСПЛ не обов'язково співпадає за обсягом з поняттям «цивільні права та обов'язки» у національному законодавстві, наприклад, дані поняття різні за обсягом у практиці ЄСПЛ та законодавстві України.

Практика, пов'язана з автономним тлумаченням поняття «цивільні права та обов'язки» є досить великою за обсягом. Виходячи з розуміння концепції автономного тлумачення, можна зробити висновок про те, що головною її метою є окреслення кола спорів, які слід вважати цивільно-правовими безвідносно до того, чи мають вони такий статус у національних законодавствах держав-учасниць, зокрема у законодавстві України.

Використовуючи даний метод, ЄСПЛ окреслив певні критерії «цивільних прав та обов'язків», згідно з якими на певну справу поширюється дія ст.6 ЄКПЛ. До таких критеріїв слід віднести: 1) оспорюване право або обов'язок повинні бути передбачені національним законодавством; 2) наявність спору про право; 3) справа повинна стосуватися визначення цивільних прав та обов'язків; 4) певні права та обов'язки повинні тлумачитися практикою ЄСПЛ як цивільні. Розглянемо їх детальніше.

По-перше, право або обов'язок мають бути передбачені національним законодавством. ЄСПЛ зауважує, що п.1 ст.6 ЄКПЛ не може бути застосована у тих випадках, коли національні суди постановили, що відповідного права не існує у вітчизняному законодавстві, навіть якщо спір стосується вимог, які за інших умов могли б бути віднесені відповідно до ЄКПЛ до цивільних прав та обов'язків. Якщо у внутрішньому законодавстві прямо виключено певну претензію, то у цьому випадку не може бути спірного права, яке б робило п.1 ст.6 ЄКПЛ застосовним [9]. Таким чином, можна зробити висновок, що відсутність у внутрішньому законодавстві певної держави відповідного права виключає можливість поширення п.1 ст.6 ЄКПЛ на конкретну справу, навіть якщо на аналогічні справи щодо інших держав, у яких аналогічне право визнане внутрішнім законодавством, сфера п.1 ст.6 поширюється.

По-друге, у справі, що розглядається, має бути наявний спір про право. При цьому з рішень ЄСПЛ можна вивести певні вимоги, які висуваються до цього спору. Так, поняття «спору» не повинне тлумачитися надто широко: відповідно до духу ЄКПЛ вимагається, щоб це слово розглядалося не суто технічно, йому має бути надане матеріальне, а не формальне значення: відмінність точок зору між двома або більше особами, яка має певне відношення до прав та обов'язків, що стосуються питання, є достатньою за умови, що вона є істинною або має серйозний характер [10]. Таким чином спір має бути істинним та важливим, при чому «істинний» розуміється як такий, що може виключити гіпотетичні або спірні судові випадки, а «важливий» – такий, що виключає випадки мінімального втручання у цивільне право [11]. Наприклад, у справі «Хамер проти Франції» ЄСПЛ дійшов висновку про те, що не мав місце спір про право цивільне через відмову заявника подати формальний позов про збитки [12].

По-третє, в результаті вирішення спору має відбуватися визначення цивільних прав та

обов'язків, тобто результати вирішення справи повинні бути визначальними для цивільних прав та обов'язків особи. Достатньо, щоб результати процесу мали «вирішальне значення для», або могли «вплинути на», або могли «відноситися до» визначення та/або втілення в життя права чи визначення або виконання обов'язку, в залежності від виду справи. Більше того, визначення не обов'язково повинно стосуватися існування права або обов'язку, але може також відноситися до його сфери або умов, або заборони перешкод у здійсненні права [13].

Права, що розглядаються повинні займати центральне положення у судовому процесі та не повинні бути побічними або мати нечіткий або опосередкований зв'язок з результатом внутрішнього судового процесу, що розглядається. Дія п.1 ст.6 не розповсюджується на ті випадки, коли юридична дія відповідного права має досить віддалений зв'язок з рішенням, що оспорується. Тобто незначний зв'язок або віддаленість наслідків є недостатніми [10]. Наприклад, у справі «Балмер-Чафрот проти Швеції» заявники не змогли довести прямого зв'язку між експлуатаційним режимом електростанції, на який вони скаржилися, та їх правом на фізичну недоторканість [14].

По-четверте, певні права та обов'язки мають тлумачитися ЄСПЛ саме як цивільні. Визначення «цивілістичності» певного права чи обов'язку є найскладнішим для окреслення меж застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ. Під критерій «цивілістичності» з огляду практики ЄСПЛ підпадає багато правовідносин, які національне законодавство держав не відносить до сфери цивільного права.

Спочатку при тлумаченні поняття «цивільні права та обов'язки» ЄСПЛ в його обсяг включав приватні права та обов'язки у класичному розумінні (тобто трудове право, сімейне право тощо). Наприклад, у справі «Рінгайзен проти Австрії» ЄСПЛ наголошує на тому, що п.1 ст.6 ЄКПЛ підлягає застосуванню у тих випадках, коли результат розгляду був вирішальним для приватних прав [15].

Як видно, спочатку ЄСПЛ поняття «цивільні права та обов'язки» ототожнював з приватними правами, тобто відбувалося ототожнення сфери цивільного права зі сферою приватного права. Такий підхід можна умовно назвати поняттям «цивільні права та обов'язки» у вузькому розумінні. Однак з часом ЄСПЛ застосував еволюційний метод динамічного тлумачення, сутність якого полягає у тому, що ЄКПЛ повинна тлумачитися з урахуванням політичних, культурних, соціальних змін у житті суспільства, вона визнається живим механізмом і повинна тлумачитися з урахуванням обставин дійсності та сьогодення. В результаті ЄСПЛ почав більш широко тлумачити дане поняття, звертаючи увагу, перш за все, на майновий характер права, а не на його приватноправову природу. Так, у справі «Прокола проти Люксембургу» ЄСПЛ зазначив, що для застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ необхідно, щоб позов мав майновий предмет і засновувався на посяганні на права, також майнові, не зважаючи на виникнення спору і компетенцію адміністративних юрисдикцій [16].

Отже, у практиці ЄСПЛ для поняття «цивільні права та обов'язки» визначальним критерієм «цивілістичності» прав стає майнова природа права або той факт, що вирішення справи безпосередньо вплине на майнові права та обов'язки особи. Такий підхід можна умовно назвати поняттям «цивільні права та обов'язки» у широкому розумінні.

Таким чином, коли постає питання про віднесення або невіднесення певного права або обов'язку до цивільних, перш за все слід дослідити природу відповідного права або обов'язку у внутрішньому законодавстві держави-учасниці. Якщо відповідне право віднесене до приватноправової сфери, то на нього у більшості випадків поширюється сфера ст.6 ЄКПЛ. Однак, слід пам'ятати, що класифікація у внутрішньому законодавстві береться до уваги, але не є визначальною, тому якщо відповідно до внутрішнього законодавства це право не є приватним, то слід дослідити його природу. Як зазначається у справі «Фелбрюг-

ге проти Нідерландів», у такому випадку ЄСПЛ дивиться на природу права та порівнює публічно правові та приватноправові характеристики (так якби право було «особистим та економічним»). Якщо приватноправові особливості переважають, то ст.6 застосовується [17]. Коли спір виявиться вирішальним для майнових прав та обов'язків заявника, то це також свідчитиме про поширення на нього сфери ст.6 ЄКПЛ. Так, у справі «Кеніг проти Федеративної Республіки Німеччина» ЄСПЛ зазначив, що те, чи буде право розглядатися як цивільне у сенсі ЄКПЛ, залежить не від його юридичної кваліфікації у внутрішньому законодавстві держави, а від того, який матеріальний зміст вкладено до нього цим законодавством і які наслідки воно з ним пов'язує [18]. Також береться до уваги стала Європейська точка зору, під якою слід розуміти врахування попередньої прецедентної практики ЄСПЛ.

Разом з цим не має вирішального значення тип органу влади, до юрисдикції якого відноситься питання, що розглядається: ним може бути трибунал, муніципалітет, професійна організація тощо, а також статус сторін. Так, у справі «Попова проти Росії» ЄСПЛ зазначив, що якщо спір є визначальним для цивільних прав та обов'язків, то існує обов'язок з боку держави гарантувати справедливий судовий розгляд для їх визначення, незалежно від того, ким є сторони [19]. А у справі «Рінгейзен проти Австрії» зазначено, що для того, щоб ст.6 застосовувалася, не обов'язково, щоб обидві сторони процесу були приватними особами [15].

Варто зазначити, що еволюційний метод пов'язаний з поширювальним способом тлумачення. Так, у справі «Лоїзиду проти Туреччини» зазначається, що ЄКПЛ повинна тлумачитися настільки широко, наскільки дозволяє це зробити компетенція ЄСПЛ та цілі ЄКПЛ, так як лише у цьому випадку можливо забезпечити реальний та ефективний захист прав та свобод людини у відповідності з сучасними умовами життя суспільства [20].

Застосування еволюційного методу з поширювальним способом тлумачення дозволило поширити дію п.1 ст.6 ЄКПЛ на адміністративно-правові спори, що виникають із:

1) правовідносин із соціального забезпечення (надання права на соціальне страхування, на отримання медичної страховки, допомоги з інвалідності та державних пенсій; надання соціальної допомоги взагалі; зобов'язання сплачувати соціально-страхові внески – «Салесі проти Італії», «Ломбардо проти Італії»);

2) сімейних правовідносин (передача дітей на державне забезпечення; доступ батьків до дітей, взятих під опіку державою; інші питання опіки та піклування і усиновлення – «Олсен проти Швейцарії», «Кіган проти Ірландії»);

3) цивільних правовідносин (відмова у наданні дозволу на будівництво чи інші види операцій, пов'язаних з нерухомістю, які мають прямі наслідки для права володіння власністю; про використання та здійснення права власності; право індивіда на повагу своєї репутації з боку іншої приватної особи – «Орламанс проти Нідерландів», «Фаєд проти Об'єднаного Королівства»);

4) адміністративних правовідносин (надання дозволу на заняття професійною діяльністю, а саме лікарняною, архітектурною, адвокатською; надання чи відкликання ліцензії або дозволу на право займатися підприємницькою діяльністю, а саме відкликання у ресторану ліцензії на продаж алкогольних напоїв, відкликання дозволу утримувати лікарняну клініку, надання дозволу відкрити приватну школу; щодо дій адміністративних органів з питань, пов'язаних з контрактами, у тому числі про відмову адміністративних органів затвердити угоди між приватними особами або відмову адміністративних органів надати дозвіл на утримання власності, придбаної шляхом примусового продажу майна – «Коніг проти Німеччини»);

5) земельних правовідносин (експропріація, примусове об'єднання земельних ділянок чи їх планування – «Спорронг та Лонрот проти Швеції»);

б) конституційних правовідносин (якщо вони є вирішальними для цивільних прав та обов'язків – «Філіс проти Греції») тощо.

Не зважаючи на те, що ЄСПЛ, наскільки можна судити, надає перевагу поширювальному способу тлумачення, іноді еволюційне тлумачення може бути обмежувальним. Так, застосувавши обмежувальний спосіб тлумачення поняття «державна служба», ЄСПЛ зазначив, що дія п.1 ст.6 ЄКПЛ не поширюється, наприклад, на спори, пов'язані з прийомом, кар'єрою та припиненням державної служби [17]. Серед інших категорій справ публічного права, на які не поширюється дія п.1 ст.6 ЄКПЛ, можна виділити адміністративні спори, що виникають з:

1) податкових правовідносин (крім спорів про повернення зайво сплаченої суми податку – «Феразіні проти Італії»);

2) конституційних правовідносин (спори про політичні права, наприклад, право балотуватися на виборах; спори щодо громадянства; справи про військовий обов'язок; справи про право на безоплатну освіту; право доступу до інформації – «П'єр-Блох проти Франції»);

3) адміністративних правовідносин (спори з приводу дисциплінарних проваджень проти суддів, спори про відмову у видачі паспорту, спори про надання права на проживання іноземцям та їх видворення за межі держави; спори про прийом на роботу, занятість та вихід на пенсію державних службовців; справи про видачу патентів), правовідносини із соціального забезпечення (спори про право на безоплатне медичне обслуговування; справи про виплату компенсацій жертвам стихійного лиха – «Піткевич проти Росії»);

4) цивільно-процесуальні правовідносини (право на безоплатну допомогу у цивільних справах; справи про звітність цивільного процесу) тощо.

В рішенні у справі «Кеніг проти ФРН» ЄСПЛ зазначив, що тлумачення поняття «цивільні права та обов'язки» повинно здійснюватися з огляду на завдання та цілі ЄКПЛ [18]. Цим ЄСПЛ звертає увагу на необхід-

ність застосування телеологічного методу, який наприклад, дозволяє усунути певну неузгодженість в англomовному та французькомовному варіанті ЄКПЛ («civil rights and obligations» – цивільні права та обов'язки та «droits et obligations de caractère civil» відповідно), адже має на меті однакове тлумачення цих варіантів з огляду на об'єкт, цілі та завдання ЄКПЛ.

Що стосується питання про сферу застосування права на суд у вітчизняному цивільному судочинстві, то, як відомо, цивільний процес відповідно до ЦПК структурно складається із низки проваджень, якими на рівні першої інстанції є позовне, наказне та окреме провадження. У зв'язку з цим виникає питання про поширення дії п.1 ст.6 ЄКПЛ на ці провадження.

У літературі вже порушувалося питання щодо того, якою мірою дія п.1 ст.6 ЄКПЛ поширюється на сферу цивільного судочинства. Так, Н.Ю. Сакарою була висловлена думка, що всі справи, що вирішуються в межах цивільного судочинства, стосуються прав, свобод та інтересів, які підпадають під визначення «цивільні» в контексті ч.1 ст.6 ЄКПЛ. Однак, враховуючи зміст п.2 ч.1 ст.100, ч.6 ст.235 ЦПК, що унеможлиблює наявність спору про право в справах наказного та окремого провадження, можна стверджувати, що гарантії, закріплені в п.1 ст.6 ЄКПЛ, розповсюджуються лише на справи позовного провадження [21, с.15]. Зазначена точка зору потребує деяких зауважень.

По-перше, поняття «спір про право» є неусталеним як у міжнародному і національному законодавстві, практиці ЄСПЛ, так і у доктрині цивільного процесуального права. Не вдаючись до дискусії з приводу наявності спору про право в наказному та окремому провадженнях, поділяючи точку зору тих науковців, які відстоюють позицію щодо відсутності спору про право у межах цих проваджень [22], зауважимо, що може складатися така ситуація, коли відповідно до норм національного законодавства певна справа віднесе-

на до окремого провадження, а ЄСПЛ визнає її такою, що відповідає критеріям цивілістичності відповідно до його прецедентної практики, а отже визнає наявність у ній спору про право, та поширює на неї дію п.1 ст.6 ЄКПЛ. Така ситуація мала місце, наприклад, у справі «Вінтерверп проти Нідерландів», яка стосувалася поновлення особи в дієздатності [23], що відповідно до норм національного законодавства віднесена до окремого провадження.

По-друге, не зважаючи на те, що в окремому та наказному провадженнях відсутній спір про право, вони характеризуються особливостями проявів принципів цивільного процесу, це не означає, що під час розгляду справи у цих провадженнях не повинні бути гарантовані такі вимоги права на суд, як незалежність та неупередженість суду, створення суду на основі закону, доступ до суду. У цьому випадку не можна говорити, що елементи права на суд зовсім не проявляються у цих провадженнях.

На нашу думку, гарантії, закріплені у п.1 ст.6 ЄКПЛ, мають поширюватися також на наказне та окреме провадження, тією мірою, якою зазначені елементи права на суд не суперечать сутності цих проваджень. Виключення наказного та окремого провадження зі сфери дії ст.6 ЄКПЛ означало б те, що держава звільняється від зобов'язань з організації належного відправлення правосуддя у таких справах, що є неприпустимим. Поширення цієї статті на ці провадження відповідало б логіці законодавця, відповідно до якої позовне провадження є основним, загальні правила позовного провадження поширюються на наказне та окреме тією мірою, якою вони не суперечать їх сутності.

Ще одним питанням, пов'язаним зі сферою застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ, яке активно дискутується в літературі [24, 25] є можливість її поширення на провадження в арбітражах. Зауважимо, що ЄСПЛ виділяє два види арбітражу: добровільний (voluntary) та обов'язковий (compulsory) арбітраж. ЄСПЛ зазначає, що має бути проведено розмежування між

добровільним арбітражем та обов'язковим арбітражем. Якщо арбітраж є обов'язковим, то у сторін немає права передати вирішення їх спору арбітражу, і такий арбітраж в будь-якому разі має забезпечити дотримання гарантій п.1 ст.6 ЄСПЛ під час розгляду справи, адже підпадає під поняття «суд» у світлі даної статті ЄКПЛ [26]. Таким чином, виникає питання про поширення п.1 ст.6 ЄКПЛ на добровільний арбітраж.

Проблема застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ на арбітражні процедури тісно пов'язана із питанням можливості відмови від права на суд. У цьому контексті слід зауважити, що ЄСПЛ виходить з того, що особа може відмовитися від права на суд національними судами, така відмова має беззаперечні переваги для окремої особи, чия справа розглядається, та загалом не суперечить ЄКПЛ, якщо реалізується добровільно, не під тиском чи примусом [27]. У таких випадках добровільна передача сторонами своєї справи на розгляд арбітражу розцінюється як відмова від права на суд у сенсі п.1 ст.6 ЄКПЛ.

Поряд з цим, застосувавши еволюційне тлумачення, ЄСПЛ у своїй подальшій практиці дотримується позиції, відповідно до якої він зазначає, що така відмова не обов'язково має оцінюватися як відмова від усіх прав, передбачених п.1 ст.6 ЄКПЛ. Має бути проведена різниця між різними правами, гарантованими п.1 ст.6 ЄКПЛ [28]. Більш того, відомо багато прикладів, коли ЄСПЛ навіть під час розгляду справи у суді класичного типу порушував питання, наприклад, про відмову сторони від публічності судового розгляду [29]. Таким чином, ЄСПЛ дотримується позиції, відповідно до якої особа може відмовитися від окремих елементів права на суд. Поряд з цим чіткого розподілу вимог п.1 ст.6 ЄКПЛ на ті, від яких можна відмовитися, та ті, відмова від яких недопустима, практика ЄСПЛ не містить.

Інша точка зору, яка заслуговує на увагу, була висловлена Л. Лукайдезом, який схиляється до неможливості відмови від гарантій

права на справедливе правосуддя, адже права людини надані особі у суспільних інтересах, щоб здійснювати політику його захисту від всесилля держави та встановлення певного суспільного порядку в Європі. Вони не є приватними особистими правами, про які можна вести переговори, з яких можна досягнути компромісу, від них можна відмовлятися або звільняти. Особа може забажати не скористатися певним правом, що гарантується ЄКПЛ. Але це не відмова від них. Відмова від прав людини, що на думку автора, повинна бути неможливою, слід відрізнити від утримання від здійснення права або використання засобу правового захисту щодо його порушення [30, с.19].

На нашу думку, поняття відмови від права на суд є недоречним. У всіх випадках, що розглядаються, мова йде скоріше не про відмову від права на суд як таке, а про нереалізацію свого права на звернення до суду і передачу своєї справи на розгляд за допомогою альтернативних способів вирішення спору, зокрема арбітражу. В інших випадках мається на увазі нереалізація права бути вислуханим судом при неявці в судові засідання особи, яка належним чином повідомлена. У цьому контексті слід пам'ятати, що за своєю суттю конвенційні права мають серйозну соціальну сутність, вони є абсолютними, тому можливість відмови від них вбачається абсурдною та неможливою.

Крім того, якщо особа звернулася до арбітражу для розгляду питання про її «цивільні права та обов'язки», то на неї поширюються процесуальні гарантії, підтвердженням чого є непоодинокі випадки застосування ЄКПЛ до справ, що розглядаються арбітражем [31]. В такому випадку особа погоджується на розгляд справи у відповідності з процедурою в арбітражі, однак вона не може бути позбавлена таких гарантій, як незалежний та неупереджений суд, створений на основі закону; розумний строк розгляду справи та виконання рішення арбітражу; змагальність; процесуальне рівноправ'я сторін.

Таким чином, застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ у цивільному судочинстві України полягає у тому, що ця стаття має поширюватися не тільки на процедуру позовного провадження, але і на процедури наказного та окремого проваджень, а також на добровільний арбітраж такою мірою, якою це не суперечать їх сутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права та право на суд / Т. А. Цувіна // Підприємництво, господарство право. – 2011. – № 12. – С. 28–32.
2. Galligan D. J. Due Process and Fair Procedure: A Study of Administrative procedures / D. J. Galligan. – New York : Oxford University Press Inc., 2004. – 540 p.
3. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Мармазов // Вісник Акад. правових наук України. – 2003 – № 4 (35). – С. 63–72.
4. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.11 / Трагнюк Олеся Янівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 22 с.
5. Dijk P. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Third Edition / P. Dijk. – Netherlands, Hague: Kluwer Law International, 1998. – 851 p.
6. Letsas G. The Truth in Autonomous Concepts: How to Interpret the ECHR / G. Letsas // EJIL. – 2004. – Vol. 15. – № 2. – P. 279–305.
7. Twenty One Detained Persons v Germany, 06.04.1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.ketse.com/doc/3134.67-3172.67-3188.67-3189.67-etc-en-19680406>.
8. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практика её применения / под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина. – М. : НОРМА, 2002. – С. 83–98.

9. Roche v. the United Kingdom, 19.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.1cor.com/1315/?form_1155.replyids=721.
10. Le Compte, Van Leuven and De Meyere v Belgium, 23.06.1981. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-62080>.
11. Helmers v Sweden, 19.10.1991; Oerlemans v Netherlands, 27.11.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57701>.
12. Namet v. France, 07.07.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-62557>.
13. Sdružení Jihočeské Matky v. Czech Republic, 10.07.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ip-rs.si/index.php?id=486>.
14. Balmer-Schafroth v Switzerland, 26.08.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58084>.
15. Ringeisen v. Austria, 23.06.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-62122>.
16. Procola v. Luxemburg, 28.09.1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57944>.
17. Feldbrugge v. Netherlands, 29.05.1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57486>.
18. Konig v. Germany, 28.06.1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102083>.
19. Porova v. Russia, 21.12.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-78796>.
20. Loizidou v. Turkey, 18.12.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58007>.
21. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – 42 с.
22. Комаров В. В. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
23. Winterwerp v. Netherland», 24.10.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57597>.
24. Мармазов В. Чи існує право на справедливий арбітражний розгляд справ, гарантований Європейською конвенцією з прав людини? / В. Мармазов, П. Пушкар // Право України. – 2011. – № 1. – С. 37–49.
25. Kyriaki Noussia Confidentiality in International Commercial Arbitration: A Comparative Analysis of the Position under English, US, German and French Law. – Springer, 2010. – 200 p.
26. Bramelid and Malmström v. Sweden, 25.10.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.ketse.com/doc/8588.79-8589.79-en-19821012>.
27. Deweer v. Belgium, 27.02.1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57469>.
28. Suovaniemi and others v. Finland, 23.02.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57469>.
29. Albert and Le Compte v. Belgium, 10.02.1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61980>.
30. Лукайдеc Л. Справедливое судебное разбирательство (комментарий к п.1 ст.6 ЕКПЧ) / Л. Лукайдеc // Российская юстиция. – 2004. – № 2. – С. 19.
31. Jakob BOSS Soohne KG v. Germany, 02.12.1991; Nordstorm-Janzon and Nordstrom-Lehtinen v. Netherland, 27.11.1996; Kin-Stib

and Majkic v. Serbia, 20.04.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98355>.

Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві / Т. А. Цувіна // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 990–999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12ctaucc.pdf>

Дано інтерпретацію права на суд у контексті п.1 ст.6 ЄКПЛ. Право на суд розглянуто через призму принципу верховенства права, пропонується власний підхід до структури права на суд у цивільному судочинстві та сфери застосування п.1 ст.6 ЄКПЛ у цивільному судочинстві України.

Цувіна Т.А. Право на суд в гражданском судопроизводстве

Предложена интерпретация права на суд в контексте п.1 ст.6 ЕКПЧ. Право на суд рассмотрено через призму верховенства права, предлагается собственный подход к структуре права на суд в гражданском судопроизводстве и сферы применения п.1 ст.6 ЕКПЧ в гражданском судопроизводстве Украины.

Tsvina T.A. Right to a Court in Civil Cases

The article is devoted to the interpretation of the right to a court in the context of the Art.6 (1) of ECHR. Right to a court is viewed through the prism the rule of law; author proposes her own approach to the structure of the right to a court in civil cases and the scope of Art.6 (1) of ECHR in civil procedure of Ukraine.

Форум права Форум